

ÁLLAM ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK A TOTALITÁRIUS RENDSZEREK BEN

Absztrakt

Az államok kriminálpolitikai döntési jogkörükben eldönthetik, mely magatartásokat szándékoznak büntetni, és ezeket milyen feltételek mellett, milyen keretek között bírálják el, majd a jogkövetkezmény minőségét és mértékét is meghatározzák. A stabilitás érdekében a modern állam is megvívja saját harcait a vele szemben elkövetett bűnözéssel, hiszen a társadalom javát szolgálja az állampolgárokat védeni hivatott szervezet fennállása – dolgozatom témája ezen harc volt, valamint az a jogalkotás, amit a XXI. század során számos diktatórikus berendezkedés visszaélészerűen kihasznált, hogy minél rugalmasabban értelmezhesse maga javára e bűncselekményi kört, és ezzel hétköznapi magatartásokat is kriminalizáljon. Kutatásomban történeti kitekintést és fogalmi tisztázást követően kifejtem álláspontomat a lehetséges jogtudományi zsinórmértékekről, amelyek mentén elhatárolhatóvá válhatnak a mindenkori államok ilyesfajta rendelkezései.

Kulcsszavak: állam, büntetőjog, kriminalizáció, totalitárius állam

BEVEZETÉS

Az állam ellen elkövetett bűncselekmények a történelem során számos formában és minőségben fordultak elő. Ez a jelenség nem feltétlenül az adott államok tevékenységét egyfajta radikális „kritikájaként” érvényesültek, hanem az államiság intézményét is ellenző anarchista képviselői is voltak. E magatartások köre mindig a legsúlyosabban megítéltek körébe esett, hiszen fogalmilag egy elfogadott társadalmi rend implementációját támadja, és esetekben kívánja megdönteni is.

Vizsgálatom a hatályos szabályozásba való betekintésen túl az előző évszázad jogfejlődésére fog kiterjedni, amelyben azt kívánom vázolni, hogy milyen jellegű szabályozással reagáltak a totális államok az ellenük irányuló tevékenységekre. Témánk egyik jelentős problematikája a túlterjeszkedő védelemben rejlik, amelyek vonatkozásában közlöm észrevételeimet és javaslataimat. Céloként tűzöm ki ezen felül az állami bűncselekmények kategorizálását is.

1. FOGALMI ALAPVETÉSEK

Az első fogalom, amely meghatározásra szorul a témakörben, az természetesen az állam. Államfogalmak pedig széles körben állnak rendelkezésünkre, hiszen az antik korok filozófusaitól napjainkig temérdek szakirodalom foglalkozik ezzel – mitől lesz állam az állam. Ennek elemeivel kapcsolatban született egy valóban elterjedt konszenzus, azonban a kialakulási folyamat mikéntjéről és szakaszairól nincs egyetértés. Ezeket a konszenzusokat, és az általam dolgozatom során preferált és alkalmazott meghatározást fogom ismertetni kutatásom e fejezetében.

Jellinek elméletében az állam az eredeti szuverén hatalommal felvértezett személyek egyesületeként jelenik meg.¹ Ez az egyesület egy olyan, a társadalomtól elkülönült, de azt irányító, szabályozó, szervező egységet képez, amely Weber gondolatai szerint a legitim erőszak egyedüli letéteményese, monopóliuma van a döntéseinek kikényszerítésére, végrehajtására. Az organikus államfelfogás hívei az államot általános jellegéből fakadóan egy gépezetként képzelték el, ami az élőlények természetességével, rendszerével, magától értetődően működik.²

Maga az államiság létrejötté azonban igényli és feltételezi a legitimitációt. A vallásos, szimbolikus, illetve a dinasztikus legitimitációt, valamint a hazánkban ismeretes Szent Korona-tant a modernitás és a demokráciák törvényi legitimitációra váltottak – írott jogszabályok, választott parlamentek, közvetlen és közvetett képviselői léte juttatja érvényre a mai államok érvényét, az állampolgári akaraton keresztül. A törvényi meghatalmazáson és a társadalom képviselőtén túl azonban még egy fontos elem legitimálhatja az államot – az általa elvégzendő

¹ JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*, 1920, Berlin: Springer 179-180. o.

² EGRESI-PONGRÁCZ-SZIGETI-TAKÁCS: *Államelmélet*, 2016, Győr, 131. o.

feladatok, célok.³ E rendszereknek tehát rendkívül fontos a társadalmi elfogadottság fennállta, a „by the people, for the people” elve nélkül legitimitását veszítheti egy berendezkedés.

A legitimitáció válsága pedig az állam válságát idézheti elő, hiányának az eredménye pedig nem lenne más, mint a „failed state” vagyis sikertelen állam (Takács Péter terminusával élve bukott állam⁴), ami nem tudja ellátni alapvető funkcióit. Rotberg az ősi kínai „sárga turbános felkelés” parafrázisával élve úgy írja le, hogy az állam elveszti a „mennyei mandátumát”.⁵ A legitim állam azonban birtokában tart egy olyan eszközt, amely védheti az illegitimitás bizonyos aspektusától. Ez az állam büntetőjogi védelme. Az állam relatíve szabad kezét kap, hogy meghatározza azon tényállási köröket, amelyekből közvetlen sérelme fakad, és amelyek fennállása esetén érvényesíti igazságszolgáltatási monopól jogkörét. Ez azonban visszaélésekre is lehetőséget adhat a félreértelmezhető, túlterjeszkedő, vagy egészen oppresszív szabályozások képében. Packer abban véli felfedezni e téma differentia specificáját, hogy az állam létét, fundamentumát támadó, ellenséges magatartással történik az elkövetés.⁶ Ez azonban ismételtelen egy homályos megfogalmazás, amelyet a jogállami és totalitárius rendszerek is egyaránt értelmezhetnek a maguk módján. A cél egy olyan ideális fogalom vagy bűncselekményi kör megragadása, amellyel kizárható lenne a társadalom által tolerált magatartások deviánsná formálása a hatalomgyakorlás útján, tekintve a bűncselekmények ilyen típusának rendkívüli tárgyi súlyát.

Eltérő korok különféle alapokra épült államai más és más oldalról voltak képesek megközelíteni azon kérdést, hogy az államot, tehát közvetetten magát a társadalmat veszélyeztető vagy sértő magatartásokra milyen intézményes reakciót adnak. Ebből azt gondolhatnánk, hogy csak a reakció neve, minősége határolhatja el az egyes rezsimeket, azonban a magatartások meghatározásának körét is saját kézbe vették. A legradikálisabb tevékenységet e témakörben – kellő bizonyossággal állítható, hogy – a XX. századi diktatúrák hajtották végre, ezért ezen államok vizsgálatát helyezem előtérbe.

A modern büntetőjog jogállami követelményei nem engednek számottevően széleskörű biztosítékokat az államoknak, hiszen – ahogy a fenti államok példájából is kirajzolódik majd – könnyen visszaélésbe fordulhat a jogalkotási tevékenység. A jelenleg hatályos magyar kódex, a 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) tizenegy tényállást tart számon az állam elleni bűncselekmények fejezetében. Ezek az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása, az alkotmányos rend elleni szervezkedés, lázadás, rombolás, hazaárulás, hűtlenség, az ellenség támogatása, kémkedés, kémkedés az Európai Unió intézménye ellen, szövetséges fegyveres erő ellen elkövetett kémkedés, illetve ezek feljelentésének elmulasztása.

E bűncselekményi kör társadalomra veszélyességének, tárgyi súlyának egyik kiváló fokmérője azon tény, hogy a feljelentési kötelezettség elmulasztásán kívül minden más állam elleni bűncselekmény büntett. Szintén emellett szól az a tény, hogy az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatásának, valamint az ellenség támogatásának alapesete is megalapozhat életfogytig tartó szabadságvesztést, további két bűncselekménynek pedig – rombolás és hazaárulás – a minősített fordulata vonhatja maga után ezt a szankciót.

Dolgozatomban röviden visszatekintek a jogtörténet korábbi fejezeteire, majd kifejezetten a totalitárius államok vonatkozó rendelkezéseit fogom elemezni, ezt követően a hatályos büntetőkódexünk segítségével meghatározni az állam elleni bűncselekmények körét és tipizálását. Az egyik legfontosabb tényezőnek tartom a témában az egyes államok reakcióit, ideológiai alapjait, így alapvető kérdésnek tartom, hogy létezik-e ideális szabályrendszer, illetve, hogy került-e kialakításra ilyen, az ideáltípushoz hasonlatos törvényhozás.

Kutatásom célja annak vizsgálata, miként éltek vissza a XX. századi totalitárius rendszerek a jogalkotási lehetőségeikkel, illetve kísérletet teszek az állam elleni bűncselekmények kategorizálására. Ebben magyar és külföldi kutatók munkáit, hazai és egyetemes jogtörténet egyes kódexeit, valamint a Btk.-t hívom segítségül, illetve saját megállapításaimat is közlöm a továbbiakban.

Alapvetéseim között szerepel, hogy a történelem legvéresebb százada során a diktatórikus berendezkedések ideológiai legitimitáció érdekében ferdítették el e bűncselekményi típusokat, a társadalom velejéig hatóan módosítva az addig fennállt jogrendszereket.

2. HAZAI JOGTÖRTÉNETI KITEKINTÉS

³ TÉGLÁSI András: *Az állam szervezete*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Budapest 17. o.

⁴ TAKÁCS Péter: *Az „Iszlám Állam” államiságának problémái*. Jog Állam Politika 8/4., 2015. 47-77. o.

⁵ ROTBERG, Robert I.: *When States Fail, Causes and Consequences*, 2004, Princeton University Press, 9. o.

⁶ PACKER, Herbert L.: *Offences Against the State*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 339. (1962 január) 77-89. o.

Barna Attila szubjektivista, objektivista és nihilista kategóriákra bontja a büntetőjogi szakirodalom bűncselekmény-fogalmait.⁷ Ez alapján a szubjektivista képviselők tétele, hogy politikai motívum – a társadalmi rend megváltoztatása – áll a bűncselekményi kör mögött. Az objektív álláspont a jogi tárgyat tekinti lényegesnek – így a korabeli államokban az uralkodó személye, a mai alkotmányos demokráciákban azok szuverenitása, függetlensége. A nihilizálónak keresztelt csoport szerint azonban nem lehetséges a bűncselekménytípus meghatározása. Barna Attila szerint a XX. századi hazai irodalom leginkább egyfajta vegyes modell érvényesül.⁸ Ez akként lehetséges, hogy a politikai célzatot is megkövetelték a védett intézmények sérelme, veszélyeztetése mellett, a tényállászerű magatartásoknak mindkét tényező elengedhetetlen.⁹

A Csemegi-kódex az állam elleni bűncselekményekről már külön fejezetekben rendelkezett, kiemelt helyet biztosított nekik a különös rész legelején. E körbe vont a uralkodói szuverenitást biztosítani hivatott tényállásokat is, így például a király megsértését.¹⁰ Ez a tényállás egyedi a bűncselekmények ilyesfajta típusában – a rágalmazás, becsületsértés alapvetően nem hordoz magában olyan mérvű veszélyt, amely indokolná az állam elleni minőségét. A lényege jóval inkább az volt, hogy a szuverén megsértéséből a hatalom megkérdőjelezése következik, amely már feltételezhet olyan mértékű megingást, amely felruhazza a bűncselekményt ilyen okozattal. Ez a meghatározási kör szerencsésebb esetekben nem túl széles, Tóth J. Zoltán szerint mai szemmel nem szükséges a pusztán „fecsegés”, véleménynyilvánítás, kritika tilalmazása.¹¹

A háborúba sodródó Monarchia aztán megtoldotta ezen rendelkezéseket az 1913. évi XXXIV. törvénycikkkel, bekerült ezzel a „király tényeit sértő módon bírál” fordulat a kódexbe, ami a szent és sérthetetlen státusz megerősítésére utal. A négyéves világháború kezdetétől számítva tizenkettedik kormányt alakító Teleki adminisztrációja 1921. április 6-án hirdette ki a rendtörvénynek keresztelt 1921. évi III. törvénycikket. A törvény születésének egyik legfontosabb indoka a Tanácsköztársaság bukása volt. Indokolásában az „erőszakos és egyébként jogellenes forradalomszerű megrázkódtatásoktól” kívánja megvédeni a fejlődés és haladás törvényszerűségeinek alárendelt társadalmi rendet.¹² E deklaráció azonban nem szolgál teljes garanciájaként a jó és szükségszerű jogalkotásnak.

A rendtörvény két nagy kategóriába tagolja az állam elleni bűncselekményeket: az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló; illetve a magyar állam és magyar nemzet megbecsülése elleni bűntettek és vétségek csoportjába. Előbbiben egyfajta papagájklauzulaként jelenik meg azon fordulat, miszerint a „valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére” irányul az állam elleni bűncselekmények e csoportja. A másik kategóriát valótlán tények állítása vagy híresztelése, illetve a magyar nemzet vagy állam elleni gyalázó kifejezések köre képezi, amelyek alkalmasak a magyar állam, nemzet megbecsülésének csorbítására, hitelének megsértésére.

Megfigyelhető tehát a tendencia, ahogy a király, illetve az uralkodói réteg tagjainak személyéről eltolódik a figyelem az egész államapparátusra, azonban a Tanácsköztársaság emléke láthatóan élénk a jogalkotók gondolkodásában, érzékelhetően célkeresztben marad a rövid életű rezsim. Az első világháború előtti, és az azt követő korszak vizsgálatáról a továbbiakban a második világháborús tengelyhatalmakra váltok, azok jogalkotását vizsgálom a következőkben. Az állam elleni bűncselekmények változása e periódus során rendkívül szembetűnő, tragikus hatásukkal egyetemben, hiszen a következőkben felmerülő tényállások is merőben hozzájárultak a háborús évek atrocitásaihoz.

3. A XX. SZÁZAD DIKTATÚRÁI

A két világháború által billogozott század a világtörténelem legvéresebbé vált, „köszönhetően” többek közt a totalitárius államformák uralomra törésének. Ezek az államok elvetették az eljárási garanciákat és az anyagi

⁷ BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*, 2015, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr

⁸ *Uo.* 14. o.

⁹ FINKEV Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv*, 1927, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

¹⁰ BÓDINÉ-KIRÁLY-LŐRINCZ-MÁTHÉ-MEZEY: *A magyar büntetőjog története*. MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest, 330. o.

¹¹ TÓTH J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés*, 2017, Médiatudományi Könyvtár

¹² 1921. évi III. törvénycikk indokolása az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről (<https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=92100003.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D47>)

alapelveket, ezen válogatott módszerek elemzése következik kutatásomban, az európai diktatúrák archetípusával kezdve, majd elemezve a világháborús tengelyhatalmak ezirányú törekvéseit.

Dolgozatom e szakaszában a téma egyes kutatóinak vizsgálatát fogom alkalmazni, illetve a vonatkozó és elérhető jogszabályokat elemezni. Ezek mellett különös figyelemmel leszek az egyes államok diszkriminatív célzatú szabályozásaira.

3. 1. A nemzetiszocialista Németország

Adolf Hitler harmadik birodalmában nyilvánvaló és máig égető az az emberi jogi katasztrófa, ami a diktátor uralma alatt kibontakozott egész Európában, nemcsak a csatatereken, hanem munka-, koncentrációs- és haláltáborokban. Németország azonban nemcsak a nemzetközi közösség és a természetjog törvényei ellen vétett, hanem saját állampolgárainak vonatkozásában is. Az állam bűncselekményeit saját büntetőjogi újításai segítették. Ellentmondásos művében Angyal Pál is jegyzi azon bűncselekményi kategóriákat, amelyekkel a német jogrendszer bővült.¹³ Ezek a fejezetben később kerülnek említésre.

Frederick Hoefler kiindulási pontja¹⁴ az I. Vilmos császár uralkodása alatt hatályba lépett 1871-es büntetőkódex, amely a weimari köztársaság fennálltaig maradt hatályban, míg a benne foglalt alapelveket, a halálbüntetés kivételes alkalmazhatóságát, illetve az áldozatvédelmi garanciákat felrúgta Hitler rezsime. Hoefler hat dimenzióban vázolja fel a diktatúra változtatásait: az ártatlan állampolgárok részére nyújtott alkotmányos biztosítékok; rendeleti jogalkotás; politikai, faji és vallási üldözés céljából létrehozott tényállások; aránytalanul súlyos büntetési rendszer, a halálbüntetések számának meredek növekedése; új büntetési módok; a büntetési rendszer megkettőzése – a jogszerűen, állami büntetés-végrehajtási szerv által, valamint a jogellenesen, a karhatalmi szervezetek, így a Gestapo révén foganatosított büntetések – alkotják ezen aspektusokat.

Hoefler nem említ egy hetedik tényezőt, amelyre Kempner¹⁵ hívja fel a figyelmet, mégpedig a német joghatóság kérdéskörére. A rendeleti jogalkotás nemcsak a bűncselekményeket kezelte kiterjesztően, hanem a területi, illetve személyi hatályt is. A német joghatóság univerzalizálásának szándékát fémjelzi az az 1940-es rendelet, amellyel külföldi állampolgárok által a „német érdekekkel szemben” elkövetett bűncselekményekre is a német hatóságok eljárását irányozta elő, függetlenül az elkövetés helyétől.¹⁶ Az univerzális joghatóságot azóta már konkrét jogesetekben vetette el a nemzetközi jog valamennyi fóruma, jogállamok vonatkozásában is.¹⁷ Ezen jogkör párosítása a totális diktatúra államával és túlzottan politikailag indoktrinált büntetőjogi igazságszolgáltatásával, katasztrofális hatást eredményezett és eredményezne.

Külön érdemes említeni témám szempontjából a tényállások létrehozásának dimenzióját, amely az állam elleni bűncselekmények körében is megmutatkozott. Amellett azonban, hogy a náci berendezkedés kiszélesítette ezen tényállásokat, a büntetési nemek tekintetében esett változtatásokra is fontos kitérni, az e kategóriába eső bűncselekmények ugyanis csaknem összes formájára halálbüntetés kirovását helyezte kilátásba. Az új bűncselekmények a Rasseverrat (fajárulás), Verletzung der Rassenehre (fajbecsület megsértése), valamint a Rassenfährdung (fajromlás) voltak.¹⁸

Ezen új bűncselekményi tényállások indíttatása az volt, hogy a nemzetiszocialista ideológia felsőbbrendűségi elképzeléseit megerősítse. Megállapítható, hogy bár szerencsére ezeket a törekvéseket a világháború végét követően letörték, a kivégzettek és fogvatartottak számában azonban részben beállt a diktatúra akarata. Az európai, sőt egyetemes történelem tragédiája lett a második világháború, civil áldozataival, az emberiség elleni bűncselekményekkel, a semminemű ellenállást nem tűrő államberendezkedéssel.

Metodikájában az igazságszolgáltatás szervei is radikalizálódtak. Herbert Reinke szerint ez a nemzetiszocialista periódusban egészen a bűnözők exterminálását jelentette.¹⁹ A fenti tényezőkből tehát megállapíthatunk egy olyan összességet, amely az állam elleni bűncselekmények kategóriájának önkényes kiforgatását, visszaélészerű használatát eredményezte: a legeklektánsabb példa a bűncselekményi körök

¹³ ANGYAL Pál: Fajvédelem és büntetőjog, 1939. Attila-Nyomda Részvénytársaság, Budapest

¹⁴ HOEFER, Frederick: *The Nazi Penal System*. Journal of Criminal Law & Criminology. Volume 35 Issue 6 Article 3 (1945) 385-393. o.

¹⁵ KEMPNER, Robert M. W.: *Hitler's Criminal Code*. Free World. Volume 1 Number 4 (1942 január) 395-397.

¹⁶ *Uo.* 395. o.

¹⁷ Ékes példa erre a 2000. április 11-i letartóztatások ügye (Demokratikus Kongó kontra Belgium), Belgium kiterjesztett joghatóságát utasította el a Nemzetközi Bíróság (<https://www.icj-cij.org/case/121> letöltés ideje: 2024. 05. 29.)

¹⁸ ANGYAL: *i. m.* 5. o.

¹⁹ REINKE, Herbert: *Crime and criminal justice history in Germany. A report on recent trends*. Crime, Histoire & Sociétés. Volume 13 Number 1 (2009) 117-137. o.

kiszélesítése; az univerzális joghatóság kezdeményezése; a félkatonai szervek bevonása;²⁰ a büntetési rendszer extrémítása; inkvizitórius eljárási rendszer.

Az előfeltevéseim egyikeként szereplő legitimációs válság a náci ideológia *Übermensch* gondolkodásában rejtőzik. A hitleri alapok az alárendelt kisebbségek, népek elnyomásában látta meg legitimációját. A gyakran „Hitler koronajogászként” emlegetett Carl Schmitt „*ius belli*”-ben kiteljesedő barát-ellenség dichotómiája falra festette az állam lehetőségét, hogy az ideológiai ellenségével leszámoljon, a további konfrontációt pedig háborúba torkollva előzze meg. Ez az idea visszatükröződött a rezsim mindennapjaiban, a represszióban és retorzióban.²¹

A felsőbbrendű fajúnak vélt vezetést veszélyeztető cselekmények az ideológiai elit szűk körében kerültek meghatározásra, és a társadalom legapróbb szegmenséig hatást fejtettek ki. Az egyének letartóztatásra várhattak, ha egy beszélgetés során elhangzott Hitler-ellenes gondolatot követően nem jelentették a nyilatkozó személyt a Gestapónál.²² Felborult az ártatlanság védelme, az emberi méltóságot alapjaiban vetették el, a bírói önkény pedig engedelmességet az uralkodói önkénynek és követeléseinek.²³

3. 2. A fasiszta Olaszország

1925-ben Alfredo Rocco igazságügyi miniszter terjesztette elő azt a törvényt, amely felhatalmazást adott a kormány részére, hogy az 1889. évi büntetőkódex reformjának kereteit, mértékeit meghatározza.²⁴ A hosszas kodifikációs tevékenységet követően 1931. július 1-jén kezdte hatályba a reformkódex. Elődjéhez képest restaurálta a halálbüntetést, illetve váltott a büntetés céljának vonatkozásában is, a prevenció helyére a megtorlás elsődlegessége lépett.²⁵ Angyal és Rácz kiemeli, hogy az állam büntetőjogi védelmét tartalmazó joganyag ugyanannyi cikkből áll, mint a természetes személyek élete, testi épsége, szabadsága, becsülete, vagyona elleni bűncselekmények együttesen.

Battaglini szerint jóval szélesebb körben került meghatározásra az állam védelme, mint egyéb európai államokban, ugyanis nem csupán az államellenes bűncselekményeket vette számba, hanem az állam politikai céljainak fundamentumait is védelemben részesítette.²⁶ Battaglini és a magyar szerzőpáros is méltatja a kódex az állam érdekének ilyesfajta védelmét, azonban ez is egy rendkívül rugalmas szabályozásnak bizonyult – az állam elleni bűncselekményekre nyitva álló halálbüntetés lehetősége párosul a szintúgy flexibilis bűncselekményi körrel.

Benito Mussolini rendszere a *Camicia Nera* Rómába vonulásával, egy puccs útján alakult meg 1922-ben, legitimációja érdekében politikai ellenségeivel kellett leszámolnia. Ebben tökéletes segítséget nyújtott az úgynevezett „Rocco-kódex”, de azt megelőzően is brutális represszió érte a szocialista politikusokat, munkásokat, de nemcsak a kijelölt rendszerelleneseket, hanem egyéb közösségeket is az „aki nem velünk, az ellenünk” szellemének megfelelően.²⁷ A teljhatalmi vágyak Olaszországban is lehatoltak a társadalom valamennyi szintjébe. Szintén megfigyelhető a félkatonai szervezetek részvétele a nyomozati és végrehajtási szakban, de a rendőrség is kapott új megbízást, a Duce szerint a rendőrségi törvény új és tökéletes fegyvereket biztosított a felforgatónak tartott közösségek visszaszorításában.

Olaszországban azonban nem figyelhető meg oly mérvű módosítás, ami új tényállásokat teremtett volna. Sőt, a Rocco-kódex olyannyira nem hasonult egy diktatórikus berendezkedés alkotta törvénykönyvhöz, hogy mai napig hatályban maradt Olaszországban, egy – az 1948-as demokratikus alkotmányozást követő – széleskörű felülvizsgálatot követően.²⁸ Itt tehát Mussolini nem új tényállások generálásához fordult legitimációs segítségért, hanem meglévő tényállások torzulásával és flexibilitásuk kihasználásával kívánta elérni az olasz szocialisták, liberálisok vagy egész egyszerűen az antifasiszta népesség kollektívájának elrettentését, megsemmisítését. Fontos megemlíteni, hogy nemcsak a rendszer politikai ellenségei lettek célpontok, azzá váltak a Bernhard által „számkivetettként” számontartott közösségek is, így az alkoholisták, szexuális vagy etnikai kisebbségek, az elszegényedett réteg, vallási csoportok, pszichés betegségben

²⁰ HOEFER: *i. m.* 390. o.

²¹ EGRESI – PONGRÁCZ – SZIGETI – TAKÁCS: *i. m.* 216-223. o.

²² *Uo.* 387. o.

²³ *Id.* a *Weißer Rose*, békés ifjúsági mozgalom vezetőinek halálra ítéltése, majd kivégzése.

²⁴ ANGYAL Pál – RÁ CZ György: *Az olasz büntetőtörvénykönyv*, 1937, Attila-Nyomda Részvénytársaság, Budapest

²⁵ *Uo.* 31-32. o.

²⁶ BATTAGLINI, Giulio: *The Fascist Reform of Penal Law in Italy*, in *Journal of Criminal Law & Criminology*. Volume 24 Article 19 (1933) 278-289. o.

²⁷ EBNER, Michael R.: *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*, 2011, Cambridge University Press, New York

²⁸ SKINNER, Stephen: *Tainted Law? The Italian Penal Code, Fascism and Democracy*. *International Journal of Law in Context*, Volume 7, 2011.

szenvedők, mindezt a német mintához hasonlóan, a homogén nemzetállami, faji alapú társadalomkép elmélete mentén.²⁹

A fentiek értelmében ismét megfigyelhető a büntetőjog felhasználása ideológiai célokból. Mussolini törvényhozása gondosan kiválasztva célzott meg csoportokat az állami büntetőmonopólium minél nagyobb határfokú kiaknázása érdekében. E diktatórikus rendszerek közös jellemzője a legitimációs forrás keresése a politikai ellenségek eltüntetésében. Mivel politikai ellenséget az autoriter rendszer a társadalom valamennyi szegletében találhat, ezért annak alkotóelemeit is befolyásolóan rendelkeztek az állam kiterjesztett védelméről, a rugalmas szabályértelmezésről, és a generálpreventív elrettentés individuális retorzióval történt párosításáról.

3. 3. Hazánk a két világháború között és a második világháborúban

Az első világháborút követő tízéves bethleni konszolidáció eleinte úgy tűnt, hogy hosszas prosperációt eredményez majd. A gazdasági világválság és az extrémista politikai irányzatok azonban már szárnyukat bontogatták, és a kiábrándult népesség a radikális nézetekhez fordult válaszkérésében. A szélsőségek között ingadozó politikai színtér stabilizálása oly jellegű legitimációt kívánt meg, amely eléréséhez a spektrum valamennyi szereplője megkísérelte az ellentét büntetőjogi feloldását, nemes egyszerűséggel az ideológiai ellenség megsemmisítésével.

Az igazságszolgáltatás célzatos eltorzítása az előbb említett példákban megállapíthatóan nem egyedi, hazánk egy fokozódó nemzetközi tendenciába csatlakozott be a harmincas években. A követett minta alapján a magyar kormányok is sorra és egyre súlyosabb mértékben a zsidóság képében látta az ellenségképet, az ellenük kezdeményezett törvénykezés a büntetőjogban is megnyilvánult, témánkat érintő mélységben.

Magyarországon a világháborús tragédia előjelei mutatkoztak meg Gömbös Gyula kormányában, az intő jeleket, Gömbös profofasizmusát a hazai liberális-konzervatív értelmiség átmenetinek tartotta, a Mussolini-mintát idealizáló miniszterelnököt előbb a kétes megítélésű Darányi, majd a nyíltan antiszemita Imrédy Béla követte.³⁰ Már Darányi alatt megindult a zsidóellenes törvénykezés, amely kontraproduktív szabály lett – célja eredetileg az antiszemitizmus visszaszorítása lett volna a zsidóság korlátozásán keresztül, azonban éppen a zsidóellenes gondolkodást terjesztette el és radikalizálta. Nemcsak az eszkárlódó háború, a tengelyhatalmak kegyetlen bűnei, de a megbízott kormányok rapid változása is válságos eredményeket hozott.

Horthy Kállayt bízta meg a szövetséges hatalmakhoz fűződő viszony javításával, azonban a német megszállás kettétörte próbálkozásait, és Sztójay Döme bábkmányával megindult a magyarországi zsidók deportálása. Horthy Lakatosra váltotta „a magyar Quislinget”, előkészítve a kiugrási kísérletet, azonban annak sikertelenségét követően végérvényesen megpecsételődött Magyarország sorsa, Hitler Szálasi ültette nemzetvezetői pozícióba.

A Magyarországot második világháborúban tulajdonképpen végig jellemző hintapolitika azonban elsőprő mértékben kilengett, a náci birodalom minden követelményét ki kívánta elégíteni a Szálasi-kormány, ami a deportációk és pogromok meredek megugrásában tetőzött. A zsidó tanács már Szálasi fellépése előtt is több százezer ember deportálásáért felelt, azt követően pedig további hullámok tűntek tetőzni az európai politika és háború folyton szoruló kötelében.³¹ A Szálasi-éra hirdette meg a politikai színtér megtisztítását, ami alatt nemcsak a nyilvánvaló ideológiai ellenfeleket, hanem a „zsidókérdés gyökeres és kíméletlen megoldását” is kilátásba helyezte.³² A Karsai által Aladár-rendszerként számontartott metódust szorgalmazta a nyilasvezér – a zsidókat segítő személyekkel történő leszámolással kell kezdeni.³³ Nemcsak törvények, hanem rendeletek útján is került szabályozásra fajalapú diszkrimináció. A fajvédelmet szorgalmazó családtörvényt törvényi úton kívánta megerősíteni, a tervezetben meghatározta a „cigány”, „zsidó”, „korcs” és „rendellenes nemi ösztönökkel terhelt” fogalmait, tiltotta a nemi kapcsolatot az e csoportokba tartozó személyekkel. Elképzeléseit rendelettel kívánta végrehajtani – a párt kezdje meg „eredeti rendeltetése teljesítését” közérdekre hivatkozva, amely által a rendelet „jóhaszna” biztosan készen áll az egyének rendelkezésére.³⁴ Ebből is észrevehető, hogy az állami célokat közérdekűnek álcázva kívánta megközelíteni a náci Németországban meghatározott mintát.

²⁹ BERNHARD, Patrick: *Blueprints of Totalitarianism: How Racist Policies in Fascist Italy Inspired and Informed Nazi Germany*. Journal of Comparative Fascist Studies, Volume 6, 2017. 127-162. o.

³⁰ BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája – A Holocaust Magyarországon*, 1997, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest

³¹ BRAHAM i. m. 430-436., 908-911. o.

³² KARSAI László: *Szálasi Ferenc – Politikai életrajz*, Doktori disszertáció, 2012.

³³ Uo. 325.

³⁴ Uo. 294.

Felmerülhet a kérdés, hogy ezek a folyamatok miként és mennyiben kapcsolódnak az állam elleni bűncselekményekhez. Erre az a válasz adható, hogy a kor törvénykezése tulajdonképpen állam elleni bűncselekményi szintre emeli a faji hovatartozást, a zsidóság kérdését egy megoldandó problémának tartotta, ez a tény indokolja a faji alapú állami visszaélések folyamatának részletezését, elemzését dolgozatomban, illetve az egyéb, modern jogállami keretek közt értelmezhetetlen, célzatosan kirekesztő tényállások megismerését.

A második világháborús tengelyhatalmak látható módon küzdöttek tehát legitimációs biztosítékuk megalapozásáért. Az extrémításokhoz folyamodó államok és azok jogalkotása számos aspektusban élt vissza a jogosultságával, és a társadalom jelentős szegmensében meglátva az ellenségképet kívánta meghatározni céljait. E célok a homogén társadalomkép tükrében leszámolást feltételeztek a kisebbségek vonatkozásában – ezt pedig nem mással, mint a radikális jogszabályváltozások és új kódexek jóhiszeműnek álcázásával akarták elérni. Az állampolgárok jelentős részét jogalapot nélkülözve diszkrimináló törvény- és rendeletalkotás mai szemmel egyértelműen utalna a visszaélésszerű hatalomgyakorlásra, a XX. század közepén azonban készségesen támasztja alá a „nemzetvezetők” viszonylagos sikerét legitimációjuk növelésében.

Az állam elleni bűncselekmények köre az a territórium, amely a törvényhozónak relatíve rendelkezésére áll a tényállások kiszélesítésére, hiszen egyszerű és mindennapi magatartásokat minősíthetnek általuk súlyos bűncselekményekké. Az eddig említett rendelkezések visszaélésként nyilvánultak meg, a hatalmon lévők rosszhiszemű jogalkotásában teljessétek ki. A továbbiakban a kérdéskör orvoslási lehetőségeit fogom feltárni és álláspontomat közölni a kielégítő büntetőjogi védelem kellő, de nem túlterjeszkedő értelmezésének vonatkozásában.

4. KATEGORIZÁLÁSI SZEMPONTOK

Kutatásom eredményeként határoltam el két kategorizálási szempontot, amelyen keresztül reményeim szerint tisztázhatók volnának a bűncselekményi típus tendenciái, illetve alakulása. Elsőként megkülönböztetem a közvetlen és közvetett, másrészt pedig az objektív és szubjektív állam elleni bűncselekményeket.

Közvetlen bűncselekmények alatt azon bűncselekményeket értem, amelyek nyíltan, egyértelműen az államszervezetet, alkotmányos rendet célozzák. Ilyenek a Btk. alkotmányos rend elleni szervezkedés, lázadás, hazaárulás vagy éppen a kémkedéssel összefüggő tényállásai. Ezek lényege, hogy célzatosan a társadalom által elfogadott és legitimált rendszert bontsa meg jogszerűtlen eszközökkel.

Ezzel szemben a közvetett bűncselekmények már nem kifejezetten az államapparátust támadják, azonban ide sorolom annak képviselőivel szemben elkövetett erőszakos,³⁵ vagy egyéb, a szabad demokráciák a státuszát veszélyeztető bűncselekményeket. Ilyen lehet akár a 160. § (2) bekezdés e) pontja szerint minősülő eset, vagyis a hivatalos személy sérelmére elkövetett emberölés vagy az önkényuralmi jelkép használata. Ezek explicite – és a hatályos törvényünk alkalmazásában – nem az állami bűncselekmények körébe tartoznak, azonban közvetetten az államrend integritását nagyban veszélyeztethetik. Hiába nem az állam egésze elleni bűncselekmény valósul meg, súlyából fakadóan képes államellenes vonatkozást felölteni, amely sérti az állami integritást, s különösképpen a demokratikus jogelvek fennálltát, társadalmi megítélését.

Az objektív-szubjektív elhatárolásnál fontos szerepet játszik az adott berendezkedés minősége. Objektív állami bűncselekményekről álláspontom szerint akkor beszélünk, amikor az nyilvánvalóan szembemegy az államiság és az intézményes működés alapjaival, mint az előbb említett két csoport bármelyike. A szubjektív kategóriába azonban azon típusok tartoznak, amelyeket az állam ideológiája védelmében alakított ki. E csoportra a korábbi fejezetekben említett Rasseverrat, Rassenfährdung bűncselekményi tényállások kiválóan jellemzőek. Megállapíthatjuk, hogy ekként a szubjektív és a közvetlen csoport nincsen átfedésben egymással, a totális állam által fabrikált kör közvetetten érintheti csak a bűncselekmények e típusát.

A kategóriák felvázolásának fontosságát abban látom, hogy észrevehetjük, melyik esetkört használták ki a XX. század diktatúrái. A jogállami büntetőjog alapelveit elhajlító, esetekben pedig egyenesen felrúgó nézetek gyakran operáltak az álláspontjuk szerint uralmukat veszélyeztető cselekmények kriminalizálásával. Az államokat objektíven érintő bűncselekmények azonban már nem csupán a totalitarizmusban fedezhetőek fel, jogállamokat veszélyeztető jelenségekről beszélhetünk esetükben, de rájuk tekintve sem exkluzív.

A közvetett-közvetlen megkülönböztetés alapján nézve hasonló következtetésre juthatunk – a közvetett állam elleni bűncselekmények államformától, -típustól függetlenül elkövethetők, a közvetettség kategóriájával

³⁵ A lázadás tényállásától eltérően – amely meghatározza a passzív alanyok körét – nem kizárólag a jogkör gyakorlásával kapcsolatosan értelmezendő. Az államelleniség közvetettségét álláspontom szerint megalapozza a hivatalos személy anyagi helyzete.

tudnak operálni az egyes államok. Míg a hivatalos személyek elleni bűncselekményt közvettként értékeltem, addig azonban az objektív csoporttal átfedésben értelmezem, épp úgy, mint a közbiztonság elleni bűncselekmények kategóriáját, tekintve, hogy előbbi az állam képviselőjében eljárók, utóbbi pedig a társadalomalkotó közösség sérelmére, jellemzően állami szervre történő nyomáshelyezés érdekében valósítja meg a vonatkozó tényállásokat.

Ezen szempontok megállapítását követően, dolgozatomban konklúziójaként fogok rátérni a véleményem szerinti helyes szabályozás mikéntjére, az üldözendő tényállások vizsgálatára és azon alapelvekre, amelyek mentén kell meghúzódnia a szabályrendszernek.

5. JAVASLATOK ÉS MEGÁLLAPÍTÁSOK

Az előbbi fejezetben felvázoltak szerint a szubjektivitás térnyerését gondolom az alapvetően kerülendő jogalkotási technikának. A büntetőjog útján az állam érvényesíti igazságszolgáltatási monopóliumát az általa társadalomra veszélyesnek rendelt tényállásokkal szemben, és ekként szankcionálhatja a deviáns magatartásokat, reparálhatja a társadalom és tagjai sérelmét, illetve megelőzheti a további devianciákat. Mivel a devianciának nincs általánosan érvényes fogalma, hiszen adott szocio-politikai viszonyok között folyton változhat, az állami közrehatás lényeges elem a magatartások meghatározásában. Ha ez a meghatározási folyamat szubjektivizálódik és a társadalom részére alapvetően konform viselkedésformákat kriminalizál, a büntetőjog óhatatlanul eltávolodik a jogállami garanciáktól és keretektől.

Az állam elleni bűncselekmények kiemelt jelentőséggel bírnak az államok jellegéből fakadóan, azok veszélyeztetése, bűncselekmények elkövetése sérelmükre a társadalomra is rendkívüli veszéllyel bír. Ekként halmozottan is indokolt az államok, alapvető jogállami értékek büntetőjogi védelme – bizonyos korlátokkal. A korábban vázolt helyzetekben bizonyos berendezkedések visszaéltek a tényállási meghatározásokkal, és olyan etatista mechanizmusokat dolgoztak ki, amelyek beszántották a társadalom addigi működését. E működés annyiban változott meg legjelentősebben, amely a jogállami garanciák eltörlésével kriminalizálta az állampolgárok jelentős hányadát.

A XX. század tapasztalatai közt szerepel e lehetőségek elkerülése, a fékek és ellensúlyok olyan rendszere, amely az ilyen jogalkotást megakadályozza. Ebben a folyamatban fajsúlyos szerepe lehet az alkotmánybíróságoknak, és a történeti jogfejlődést szembeállították a nemzetközi szervezeteknek.³⁶ A mindenkori kormánytól független szervek ellenőrzése és eljárása létfontosságú a releváns jogszabályok vizsgálatában, e tekintetben garantálni kell például az előbb említett alkotmánybíróságok függetlenségét és fenntartását jelentőségükben, hatásköreikben.

A fentiek működése, a kormányok felé irányított, kötelező határozatai működhetnek olyan jelleggel, amely az alkotmányos és emberjogi értékek érvényesülését jelentik. E feladatkörök biztosíthatják, hogy a széles körben biztosított állami önvédelem nem válik túlterjeszkedővé, és hogy nem csupán a fennálló kormányzat uralmát betonozzák be, de ide tartozik továbbá az arányos és jogos büntetések, intézkedések implementációja, ezek vizsgálata is.

ÖSSZEGRÉS

Finchelstein is megállapítja a fasizmus céljait, amely értelmében azért kívánja meg a totalitárius államiséget, mert szándéka a sokszínűség és civil társadalom lebontásával kezdődik, majd a nyilvános- és magánszféra, állam és állampolgárok közötti határok eltörlésével fejeződik be.³⁷ Általánosan megfigyelhető a diktatúrák államaiban, hogy kifejezett célja a társadalom bevonása, bűnrészessé tétele. „De böjt s jámborság néked mint a példa, mert vétkesek közt cinkos aki néma.” – jegyezte Babits.³⁸ Korábban említésre került dolgozatomban, hogy e rendszerek a társadalom minden szegmensében érvényre kívánják juttatni alaptételeiket. A vizsgált jogszabályokat, társadalmi változásokat és eseteket tekintve úgy vélem, hogy megállapítható ennek tényszerűsége.

Ezeket jellemzően a büntetőjog elferdítésével is sikerrel hajtották végre, az önkényuralom az igazságszolgáltatás velejéig lehátva politikai önkényé változtatta, terjesztette a bírói önkényt. A társadalom

³⁶ Például az Európa Tanács és annak monitoring testületei tevékenysége a jogállamiságvizsgálatok terén (<https://www.coe.int/hu/web/about-us/values> letöltés ideje: 2023. 06. 17.)

³⁷ FINCHELSTEIN, Federico: *Fasiszta hazugságok*, 2020, XXI. Század Kiadó, Budapest

³⁸ BABITS Mihály: *Jónás könyve*, in Nyugat, XXXI. évfolyam 9. szám (1938)

homogenizálása érdekében kiszabott súlyos büntetések a modern felfogásban csekély bűnösség esetén is irányadókká váltak, ezzel ellehetetlenítve a békés ellenállást opcióját, s hasonlóképp csírájában elfojtva az egyéb jellegű, a hatalmat megdönteni kívánó kezdeményezést. A tényállások kiterjesztése, és azoknak államelleniségét feltételezve történt tényállásalkotás, kriminalizáció mind hozzájárult, hogy a legitimációs törekvéseknek nagyléptékű lökést adjon – a megszüntetett alternatíva és politikai agresszió legitimációjának.

Dolgozatommal kapcsolatban az eddig olvasottak alapján felmerülhet az elfogultság vádja, hiszen a XX. századi diktatúrákat csupán a tengelyhatalmak oldaláról közelítettem meg. Ezt azzal indokolom, hogy e kutatásom keretei között kifejezetten a népi mozgásokban tevékeny, az európai szinten aktív eseteket kívántam vizsgálni, a szovjet mintájú berendezkedések témákhoz vonatkozó jellegű változásai további, arra kiterjedő vizsgálatok szükségét indokolják azok – jelen témához hasonlóan – bő tartalma, egyedisége miatt.

Végezetül tehát kiemelem az elhatárolások jelentőségét – mi alapján kriminalizálható egy tényállás, annak államelleniségére hivatkozva, milyen érintettség alapozza meg ennek közvetett-közvetlen lényegét. Ezen felül fontos még a kormányoktól független, azokat ellenőrző szervezetek állandó működését, és azok jelentőségében megtartását, hatásköreikkel egyetemben, a témánk tárgyára vonatkozóan is – a tekintetben, hogy a kriminalizáció szüksége valóban fennáll, illetve a szankciórendszer működésének minősége megfelel-e az általános érvényű nemzeti és nemzetközi jogforrásoknak.

FORRÁSJEGYZÉK:

- [1.] ANGYAL Pál – RÁCZ György: *Az olasz büntetőtörvénykönyv*, 1937, Attila-Nyomda Részvénytársaság, Budapest
- [2.] ANGYAL Pál: *Fajvédelem és büntetőjog*, 1939, Attila-Nyomda Részvénytársaság, Budapest
- [3.] BABITS Mihály: *Jónás könyve*. Nyugat, XXXI. évfolyam 9. szám, 1938.
- [4.] BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*, 2015, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr
- [5.] BATTAGLINI, Giulio: *The Fascist Reform of Penal Law in Italy*. Journal of Criminal Law & Criminology, Volume 24 Article 19. 1933. 278-289.
- [6.] BERNHARD, Patrick: *Blueprints of Totalitarianism: How Racist Policies in Fascist Italy Inspired and Informed Nazi Germany*. Journal of Comparative Fascist Studies, Volume 6. 2017. 127-162.
- [7.] BRAHAM, Randolph L.: *A népi mozgás politikája – A Holocaust Magyarországon* (eredeti cím: *The Politics of Genocide – The Holocaust in Hungary*, fordította: Zala Tamás, Berényi Gábor, Sz. Kiss Csaba, Garai Attila, Seres István, Hernádi Miklós), 1997, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest
- [8.] EBNER, Michael R.: *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*, 2011, Cambridge University Press, New York
- [9.] EGRESI Katalin – PONGRÁCZ Alex – SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *Államelmélet*, 2016, Győr
- [10.] EURÓPA TANÁCS értékei (<https://www.coe.int/hu/web/about-us/values> letöltés ideje: 2024. 05. 29.)
- [11.] FINCHELSTEIN, Federico: *Fasiszta hazugságok*, 2020, XXI. Század Kiadó, Budapest (eredeti mű: *A Brief History of Fascist Lies*, fordította: Nagy Gergely)
- [12.] FINKEY Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv*, 1927, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- [13.] HOEFER, Frederick: *The Nazi Penal System*. Journal of Criminal Law & Criminology. Volume 35 Issue 6 Article 3. 1945. 385-393. o.
- [14.] JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*, 1920, Springer, Berlin
- [15.] KARSAI László: *Szálasi Ferenc – Politikai életrajz*, Doktori disszertáció, 2012.
- [16.] KEMPNER, Robert M. W.: *Hitler's Criminal Code*. Free World. Volume 1 Number 4. 1942 január. 395-397. o.
- [17.] MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest
- [18.] PACKER, Herbert L.: *Offences Against the State*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 339. 1962 január
- [19.] REINKE, Herbert: *Crime and criminal justice history in Germany. A report on recent trends*. Crime, Histoire & Sociétés. Volume 13 Number 1 (2009) 117-137.
- [20.] ROTBERG, Robert I.: *When States Fail, Causes and Consequences*, 2004, Princeton University Press
- [21.] SKINNER, Stephen: *Tainted Law? The Italian Penal Code, Fascism and Democracy*. International Journal of Law in Context, Volume 7, 2011.
- [22.] TAKÁCS Péter: *Az „ISIS” államiségének problémái*, in Jog Állam Politika, 8/4. 2015. 47-77. o.

- [23.] TÉGLÁSI András: *Az állam szervezete*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- [24.] TÓTH J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés*, 2017, Médiatudományi Könyvtár
- [25.] WEINER A. Imre: *Az államelleni bűncselekmények kodifikációjáról*. Állam- és Jogtudomány, 2004/3-4. (2004) 193-213.